

EGY NAGY KIRÁLY TAVASZA ÉS ŐSZE.

Heinrich Mann és E. A. Reinhardt

Könyve IV. Henrikről.

Irta: *Neller Mátyás.*

KEVÉS uralkodója volt a francia népnek, akivel oly szorosan összeforrott, akit annyira a magáénak ismert volna el, mint «Henri Quatre», a hányatott életű, gondokban, megpróbáltatásokban, sikerekben, dicsőségben, szerelmekben, életörömben, munkában és fáradtságban oly gazdag IV. Henrik, a «jó király», ahogy már kortársai is elnevezték. Tragikus halála, amely a gyilkos törzsúrásával élete delén, legszebb és legnagyobb tervei megvalósítása közben ragadta el, csak emelte legendák meghitt meseszerűségébe font alakját, úgy hogy idők multával már igazán epikus hőssé avathatta ezt a felvilágosult uralkodót a felvilágosodás legélesebb szelleme, Voltaire, a Henriadeban.

Mégis külön figyelmet érdemel, hogy a történelmi regények felburjánzó irodalmában most rövid időközökben egymásután két német író idézi fel őt a multból s a német szellem tapint rá egyetemes emberi nagyságára. Emberi nagyság alatt itt most természetesen a reneszánsz ideált kell érteni, az embert, aki a középkor spiritualizmusából kiszakadva, kiéhezettén tör a földi élet terített asztala felé, fényektől és árnyékoktól, csodás ellentétektől megmámorosodva szomjazza a napot.

Nem bűnök és hibák nélkül való ez a hősi kor, amelynek egyik legjellemzőbb kifejezőjét ugyancsak a gall szellem dobja felszínre, amikor Rabelais megírja Gargantua és Pantagruel csodálatos törtékeit, ezt a két óriást, akiknek az akkori «felvilágosodás» elé törő értelme és mohósága éppen olyan féktelen, korlátokat nem ismerő, mint feneketlen étvágyuk; akik éppen olyan pontos felsorolást tudnak adni a legjobb ételekről, mint a bor különféle fajtáiról, a testedző játékok százfésüléséről vagy a nemesítő és oktató könyvek jegyzékéről. Gyermekek örömmel, éppen úgy örülnek holmi vaskos, durva és merész tréfának, akár a hősi viadaloknak vagy a szellem és tudomány győzelmének. Nyersek, kamaszosan magabizók és bátrak, életörömmel telítettek; mindent szeretnének megtudni, megtanulni, megenni és meginni; minden könyvet elolvasni; minden ellenséget agyonverni, minden barátot megölelni, minden nőt meghódítani. Élni, még pedig csak-e földi lét részegítő, mámorító teljességében, átgázolni fényen és árnyékon, szennyen és virágos réteken, erényekkel és bűnökkel tetézetten, mindig csak előre, amíg ez a rövid élet tart, amelyről régóta elfelejtettük, milyen pompázóan gyönyörűséges.

A metafizikával szembe forduló ember hatalmas arányokban bontakozik elő, szilajul, részegülten, bűneiben és tivornyaiban féktelenül, és bűnei szintén nem jellemének gyöngeségeiből, de túlradó erejéből fakadnak. Nagyszerű erényeiben és hősiességében, korlátlan szeretetében és gyűlöletében, soha be nem telt, sem csatazajjal vagy vadászattal, sem szerelemmel; nem kimerült a hajnalig tartó kártyázásoktól, sem a lázas, építő munkától. Jó

és rossz tulajdonságaiban nagyon az embert, a földi halandót testesíti meg ez az új típus, amely egyetlen egyénben sűrűsíti össze a legmeglepőbb ellentéteket és szélsőséges kilengéseket. Valahogy a lelke legmélyén testvérének érezte valamennyi a kamasz óriást, Rabelais Pantagruel-jét, ezt a toronymagas fickót, aki hol részegen tivornyázott, hol elszántan verekedett, sokszor pedig a legnagyobb bölcseségek fölött elmélkedett.

Ennek a kornak volt kései, talán már határt jelző utóda IV. Henrik, akinek halála 1610-ben az európai történelem legcsodálatosabb korszakának, a XVI. századnak végét jelzi. Ami utána következik, az már a Lajosoknak a hanyatlás felé töretlen vonalban vivő sora. Az erkölcsök és külső formák párhuzamosan finomulnak és szelidülnek ekkor, de a jellemek és tomboló őserők fokozatos elkorcsosulásával.

A francia gondolat előhírnöke.

Hogy pedig a német népnek, éppen a mai Németországnak két írója szentelt most testes köteteket IV. Henrik emlékének, az megint egész sajátos okokra vezethető vissza. Az első, hogy ez a nagy uralkodó talán soha sem volt idősebb jelenség, mint éppen manapság; a másik, hogy viszont éles ellentétben áll mindazzal, amit a háború utáni Európa a szellemiség terén megtestesít. Időszerűsége és időseztelenségén túl azonban azok a problémák, amelyek IV. Henrik alakjától elválaszthatatlanok, oly lényegesen, oly sürgetően a miénk is, hogy valóban szerencsés választás volt kiragadni őt a mult tudományos adatszerűségéből, új élettel színezní és megmutatni, hogy a történelem, az emberiség sorsa, vissza-visszatérő problémák és feladatok, kételyek és törekvések sorozata, amelyek előtt a lényegében változatlan, örök-egy ember tusakodva vívódik.

IV. Henrik kora volt az, amelyben Európa egyik legnagyobbra hivatott nemzetének egyesítése és egységesítése megindult a francia állam megszilárduló keretein belül, ugyanakkor, amikor a spanyol Habsburg világbirodalom erezskéi már recsegték és ropogtak. Henrik nem akart önálló tartományokat ismerni, előtte «a francia nemzet», a maga egészében valóra még ma sem vált nyelvi és faji egység lebegett, amikor megszűnik az önálló vagy önállóságot játszó területek széthúzása a központi francia gondolat nyomása alatt. «Francia gondolat»: ezt Henrik teremtette meg, és aki ismeri a XV. század Franciaországát, az méltányolja e tény óriási jelentőségét.

Természetes, hogy távol állt tőle minden *rassisch-völkisch* elgondolás vagy hasonló modern, XX. századbeli teória, amelynek felvetése csak négy-százegynéhány év múlva következik be, mint a német nép történelmének talán egyetlen zseniális szellemi és politikai sakkhúzása. De van valami közösség a két irányzat között; bizonyíték erre az a feltűnő érdeklődés, amely ma a németiség körében Henrik iránt mutatkozik és amelynek kifejezője elsősorban is az emigráns Heinrich Mann regénye. Ez az, amiben idősebb a tárgykör.

Van más idősebb is. Ahogy mai korunkban nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező, nemzetközi segíelyeket váró és sürgető szocialisták és kommunisták, valamint a nemzeti gondolat sokféle pártjai állottak szemben egymással: úgy annak idején is belső hasadások vertek éket francia és francia közé, nem az akkor még meg sem született szociális gondolat jegyében, hanem a vallás érdekében, vagy sokszor csak — ürügyével. Katolikusok és hugenották irtották egymást, pusztították az országot, szem elől tévesztvén

a különben is még csak alig öntudatos francia gondolatot. Céljaik érdekében lelkiismeretfurdalás nélkül, sőt kötelességük teljesítésének hitében hívták szövetségül a külső hatalmakat, amelyek kárörömmel nézték az önmagát tépő, marcangoló nemzet nyomorúságát. Katolikusok járultak alázas hajlongással a franciák legnagyobb ellensége, Spanyolország elé, hogy hódoljanak Fülöpnek, segítségét kérik, csapatokért könyörögjenek testvéreik, a francia hugenották ellen. Amazok pedig ott járták a követéseket a német protestáns fejedelmi udvaroknál vagy Erzsébetnél, az angol királynőnél. Mindegyik kért, de egyben ígért is, támogatást, sőt területeket, fancia területeket az idegennek, a testvér rovására, a francia gondolat megcsúfolására.

Ennyi a hasonlatosság, az időszerűség ma is a Henriade előtörténelmében: egyfelől a hanyatló spanyol-Habsburg világbirodalom árnyékában önmagáért küzdő, belsőleg meghasonlott, önmagát marcangoló, etnikus egységét kereső francia, másfelől a dunamenti Habsburg-monarchia romjai mögött hányódó germán óriás. Ezt a sorsközösséget észre kellett vennie és pedig elsősorban a mai német írónak, aki aggodalommal vizsgálja a jövődő kibontakozását.

Ezzel azonban már meg is szűnt az analógia. Mert egységesíteni több-féleképpen lehet, a belső széthúzást, egyenetlenséget és polgárháborút eltérő módszerekkel lehet megrendszabályozni. A «jó király» érdeme a maga idejében a liberalizmus volt. Ediktumaival, türelmi rendeleteivel vetett véget a katolikus-hugenotta öldöklésnek, közömbös józansággal és talán keserű szkepszissel pillantva végig a vallás fanatikusain és vámszedőin, hősein és kalandorain, mártirjain és zsarnokain. Türelmet, békét, lelkiismereti szabadságot adott minden egyesnek. Kétségtelen, hogy nem volt hitvalló, megelégedett azzal, hogy a francia gondolatnak legyen előhírnöke és fanatikusa. Talán, sőt bizonyára nagy adag cinizmus is volt abban, ahogy céljai és érdekei szerint négyszer változtatott vallást, és nem véletlen, hogy neki tulajdonítják azt a különben soha el nem mondott kijelentését, hogy «Páris megér egy misét». De az igaz, hogy Páris, hogy Franciaország számára mindent megért. Gyűlölte a vallási torzsalkodást, a lelkek gúzsbakötését a szuronyok erejével, a véleményszabadság elfojtását, elnéző és türelmes maradt mindvégig — a francia gondolat érdekében. «A nagy egységesítővé» vált — liberalizmusa folytán, a fanatizmus korszakában.

Homo mediterraneus.

Cohen-Portheim egyik legújabb könyvében, amely Európa újrafelfedezéséről szól és a szerző sokszor meglepően érdekes, sokszor vitatható megfigyeléseit és ötleteit foglalja rendszerbe Európáról és az európaiakról, felveti a kérdést, hogy ki is az igazi, a legteljesebben európai. És végül is arra a megállapításra jut, hogy a «*homo europeus*» és a «*homo mediterraneus*» egyazon fogalmak. Hiába járultak az északi államok, a germánok, angolszászok, skandinávok elhatározón és döntően az európai szellem végleges kialakításához — már amennyire egyáltalán véglegességről szó lehet — az igazi Európa ott él megtestesülten, ott lüktet, háborog és morajlik a Földközi Tenger hullámvérte partjain, ott csillog a ragyogó déli napban, fénylően tükröződik az élénk, fekete szemekben, gyors, szaggatott, széles gesztusokban. A legnagyobb szellemek ide zárandokoltak el észak tájairól Európát tanulni akkor, amikor ez a fogalom még csak ezen a vidéken valósult meg igazán. Hogy Franciaország azért lett igazán nagygyá, mert déli partjairól állandóan áramlik Páris felé ez

az Európa, amely oly végzetesen távol esik germánoktól, angolszászoktól és skandinávoktól.

Akárhogy is van, anélkül, hogy ehhez a kérdéshez hozzászólnánk, de az az egy biztos, hogy Henrik száz százalékosan homo mediterraneus volt és az is maradt élete végéig, akkor is, amikor már csak ritkán látogathatott el szülőföldje tájékára, amikor már a Louvre termeiben szötte terveit, amelyek úgyszólván az egész világ sorsát súrolták. «A Béarni . . .» ez volt és maradt mellékeve honfitársai számára, akik mindig a délvidékit látták benne. A Pirenneusok lábánál, baszk és spanyol föld közelében terül el a kicsi Béarn. Milyen egészen más ott a világ, mint a Louvre méltóságos csarnokaiban ; idegen még a nyelv is, amelyet beszélnek. Mirtuszok, olaj- és fügefák árnyékában milyen különböző minden, mennyire mások a bennszülöttek, ezek a fekete, hagyma- és izzadságszagú emberek, szapora beszédjükkel, ideges kézlejtésükkel, akik szeretik a gördülő, csengő-bongó szavakat, ragyogó kifejezéseket.

Hiába lett belőle, ebből a béarni sorsüldözött kiskirályból az akkor ismert világ egyik legnagyobb hatalmassága, szíve-lelke mindig odahuzta, nyelve egyre rábotlott a régi szavakra, ruhája és teste fokhagymaszagú maradt, pózai és megnyilatkozásai mind a déli földet idézték. Milyen messze esett onnan a spanyol Flandria, ez a «*Bier und Butterland*», amelynek hatása alig észrevehetőleg átszivárgott egészen Párisig is. Béarn nemcsak azt a kis területet jelentette ; amit ez a fogalom kifejezett, az magában foglalta a Gascogne-t is. Tartarin de Tarascon hazája ez, akiből jó darab van Henrikben is.

Igen : Tartarin és Pantagrue, valahogy ebből a kettőből tevődik össze alaptermészete ennek a lenyűgöző, csodálatos embernek, aki fáradhatatlan a munkában és mulatságban, vadászatban és szerelmekben, aki oly hajlamos a közvetlen tréfálkozásra, úgy szeret nagyokat, öblösen és szívből nevetni. Hatástkeltően beszél és cselekszik és szívből jövő, megindítóan gyöngéd szavakban fogalmazza számos szerelmeslevelét. De ravasz is, fajtájának, a Délnek minden színésztehetségével. Nem szeret olvasni, de fejestől veti bele magát abba, aminek egyszer nekifogott, legyen az nehéz, felelősségteljes államügy, hadjárat vagy gáláns kaland. Hajszolja az életet, mohón habzsolja annak minden édességét és keserűségét, úgy él, olyan túlaradó örvénnyel, őszintén nyers egyszerűséggel, ahogy utoljára az ő korában éltek az utolsó egészséges nemzedékek.

A viharzó események mögött azonban felrémlik benne valami cinikus gyanakvás, amellyel környezetét, az embereket és a nagy problémákat nézi. Sok bolyongás, szenvedés, üldözöttség megtanította, hogy az indító erőket keresse és meglássa mögöttük a haszonlesést vagy az értelmetlenséget.

A maga módja szerint még vallásos is volt, de a katolikus-hugenotta háborúskodásban aligha látott egyebet, mint törekvő törtető mesterkedését, akik a fanatizált tömeg vállain felemelkedve akarnak vagy rabolni és gyűjtögetni, vagy ha már fővezérek : akkor létében fenyegetni a végre felfelé ívelő Franciaországot. Pár ifjúkori barátja kivételével általában éppen úgy lenézi az embereket, mint ahogy az életet szereti és sóvárogja és talán ezért van, hogy olyan megbocsájtó, elnéző és fölényesen megértő, még az ellene összeesküvők iránt is.

Igy, ebben a jellemvonásában meglepő hasonlatosság van közötté és kora egyik magánosan járó szellemóriása között, akit újabban már megint

felfedez és értékkel a szellemtörténet, aki szkeptikus, bizalmatlan és hitetlen filozófiába merült a fanatikuskor korszakában. «Que sais-je?» . . . mit tudom én, — kérdezte minduntalan Montaigne és lemondóan vont vállat. Éppen Heinrich Mann könyvének egyik érdeme, hogy egyik fejezetében egymás mellé sodorja, egymás oldalán mutatja be Henriket és a szkeptikus bölcslet, alkalmat adva így elsősorban is Montaigne nagyságának megvilágítására.

Tartarin és Pantagruel királyság felé törő képviselőjét megejti Montaigne varázsa, és ezzel már előttünk is áll úgyszólván a maga egészében az a Henri Quatre, aki felé most majdnem egyidőben fordul két német író érdeklődése.

Dél európeérje és dél démona.

Föltétlenül Heinrich Mann műve az értékesebb. Talán nem is túlzás azt mondani, hogy Mann igazában véve mindig is német anyanyelvű francia író volt. Egész szellemi és lelki beállítottsága a francia határokon túlra utalta és most, hogy szülőföldjétől elszakadt és számkivetésbe kénytelen vonulni, még messzebbre kerül a német lelkiségtől. Testes, több, mint hatszáz oldalas kötete egyike legjobb alkotásainak. Stílusában van valami lüktető, magával ragadó, soha, pillanatig sem lankadó, olykor szinte impresszionista.

«Die Jugend des Königs Henri Quatre» . . . ez a címe és a fiatal béarni kisfiú férfitá serdülését meséli el párhuzamosan azzal a kacskaringós úttal, amelyet a trón felé tett. Amikor Montaigne először lép színre, így jellemzi: «*Ein Edelmann von geringer Bedeutung, aber gebürtig aus dem Süden*».

Aber gebürtig aus dem Süden . . . igen, ez a lényeg, ezen van a hangsúly, és Mann legfőbb érdeme, hogy ezt észrevette. Henriknek lehet sok hibája, sok érthetetlen furcsasága, de délszakra termett férfi, az a bizonyos «homo europeus», akiről Cohen-Portheim beszél. Zömök termetű, hangos szavú, hatásvadászó, színészi képességekkel megáldott, bátor, mértéket nem ismerő, de ha kell, ravasz és színlelő. Ám nagy ember, európai, aki sokat és multhatatlan érdeműt tett ezért az Európáért. A szerző világnézete és multja, jelenlegi számkivetése természetes következményeképpen fő érdeműl a türelmet, a lelkiismereti és szellemi szabadság biztosítását tartja, de ebben igaza is van.

Egyáltalában figyelemreméltó, hogy mennyire távol áll Manntól az igazi vallásosság megérzése vagy méltánylása. És ha lehet kifogást emelni könyve ellen, úgy ezen a téren kell, mert a vallásháborúk koráról mégis nehéz olyannak írni, aki soha nem érezte át, nem élte végig a vallásosságnak még benső megrezzenését sem, nem hogy szenvedélyességét átélte volna. Hiszen amikor szembeállítja egymással Henrik anyját, Jeannet, aki profétája, hőse és fanatikusa volt a hitújításnak, a cinikus, és cselszövő Medici Katalinnal, még itt sem sikerül igyekezete, még itt is kiérzik a sorok között, hogy minden ellenszenv mellett is közelebb áll Katalinhoz, mintsem az aszkétaszzerű, lobogó lelkű Jeannehez. A rettenetes vallásháborúkban történelmi és szellemi tévedés csak rablóknak, zsványoknak és haszonlesőknek mesterkedéseit látni, mert az ilyenek mellett, akikben mindkét párt bővelkedett, voltak hitvallók és igazi vértanúk is. De ezt Mann már nem tudja megérezni. Vallásos élmény nélkül ilyesmire nem is lehet képes.

Akik hozzá közelállnak, természetesen a ragyogó művészettel és történelmi hűséggel megrajzolt Henrik alakja mellett, ezek inkább: Montaigne, azután a démoni Margot, az ifjú navarrai király felesége, vagy Károly, a degenerált ifjú király. Coligny monumentális egyénisége azért már nem egé-

szen teljes. Ami azonban mindig sikerül a szerzőnek, az a környezet rajza, a kornak levegője. Mert valóban a kilobbanó heroikus XVI. század lüktet itt a betűk mögött, a mondatok száguldó, szagatott iramában, telve hősiességgel, durva nyersséggel, leplezetlen gyűlölködésekkel. Háttérben az udvar intrikái, az öreg Katalin méregfioláival, vérszomjas hatalmi vágyával. A Bertalan-éj leírása a maga döbbenetes szörnységében, vad realizmusával egyik legjobban sikerült része a könyvnek.

Alig egy-két fejezetben szól meg Mann lirizmusa. Ott azonban a gyöngédségnek, az érzelmeknek és kifejezéseknek olyan finomságával kap meg, amely kétszeresen elragad a komor, sötétben fenyegető háttérben, ahol még a szerelmek is viharosak és két csata közt rabolnak csókokat marcona, halálraszánt portyázó vitézek. A történelemből jól ismert személyek bukkannak fel az elbeszélés során, mind megannyi tökéletes jellemrajz. Mann alapos tanulmányokat és kutatásokat végzett, mielőtt művének nekifogott volna.

Érdekes, hogy egyetlen előítéleten nem tudott ő sem felülemelkedni. Spanyolország szomorú sorsa, hogy kialakult róla a világgözülemény előtt a *«leyenda negra»*, a rágalmak és ferdítések komplexuma, amelyek ellen hiába próbált védekezni úgyszólván mind a mai napig. A történelemírás ma is még adós neki az elégtétellel. Kezdve Amerika fölfedezésével az inkvizíció, a jesusitákon keresztül végig ott kísért ez a *«leyenda negra»*, a tudatosan rosszhiszemű vagy tájékozatlan ferdítések sorozata. Így lett például Don Felipe, II. Fülöp király *«El Demonio de Mediodia»*, Délnek Démona, így lettek a conquistadorok az emberiség szégyene, szemben például a *«humánus angol gyarmatosítással»*.

A *leyenda negra* itt is kísért, Mann könyvében, aki Alba hercegéről csak konturokat ad, a határokon túlról fenyegető spanyol veszedelemnek csak bizonytalan árnyékát vetíti, misztikusan és borzalmasan, ahogy általában szokásos, ha az inkvizíció hazájáról van szó. Nem minden spanyol született ördög és a spanyol történelem nem borzalmak és szörnységek halmaza: ezt jó volna megtanulni azoknak, akik különben tisztán, józanul és elfogulatlanul tudják szemlélni mult idők eseményeit és azoknak rugóit.

A kor árnyékában.

A másik könyvnek (E. A. Rheinhardt: *Der grosse Herbst Heinrichs IV.*) fő érdekessége Mann írása mellett éppen az, hogy az események fonalát ott veszi fel, ahol a másik abban hagyta. Mann a nagy francia király ifjúságáról ír, Rheinhardt viszont utolsó éveiről, a már-már öregedő uralkodóról, aki elérte élete céljának legnagyobb részét, aki már utolsó felgyulásában szeretne megfeledezni arról, hogy múlik az idő és fehérszakállas nagyúrrá fejlődött a kóbor, harcos, ifjú déli lovag.

Az özönével termelt életrajz-irodalom általában előszeretettel fordul hősei felé azzal a szándékkal, hogy *«en panteuffles»* mutassa be őket. Ez a célja ennek a könyvnek is, amely nem regény, hanem tényleg életleírás. Stilisztikailag meglehetősen nehézkes, dagályos és fellengző, de sok érdekeset olvashat benne az, aki népszerűen tálalva szeretné ismerni Mann regényének folytatását.

Itt már másik Henrikkel találkozunk. Ennek már nem Montaigne és Du Bartas a barátai, hanem a divatos poéta, Malherbe szállítja neki a megrendelt szerelmes verseket. De életerei még nem lankadtak, ma is olyan falánk

és mohó ételben, italban és szerelemben, mértéket nem ismerő sem munkában, sem fáradalmakban. De főleg a szerelme, a nők azok, akik az író érdeklődését foglalkoztatják. Miként él, örül, szenved velük, harcol értük és miattuk az öregedő király, aki nem hiszi el, hogy már nem fiatal többé.

Sikerült asszony-portrék sorakoznak fel az olvasó előtt. Gabrielle d'Estrées, Henriette d'Entragues, ez a számító, ravasz, fölfelétörő félvilági nő egész családjával, amely a királyt zsarolja. Azután második felesége, Medici Mária, házásra hajlamos, hiú, gőgös, férjét lenéző firenzei asszony, aki többet kínozza, mint kielégíti. Vele vonul be az udvarba szülőföldjéről egész kísérete, csupa intrikus, pénzsóvár, haszonleső, haszontalan here, akik tágitják a szakadékat a királyi pár között. Azután Charlotte Montmorency, utolsó nagy szerelme az uralkodónak, akit az öregedő férfi minden türelmetlen mohóságával vesz körül, hol megalázkodva, hol haragra lobbanva. Végül is a külszín érdekében férjet keres neki Condé herceg személyében, de a fiatal herceg beleszeret feleségébe és Flandriába szökteti. Henrik tombol és fenyegetődzik, majd háborút készít elő Spanyolország ellen. Nem egyedül Charlotte miatt, de ez a gondolat is serkenti. Mert tudja, érzi, hogy az idő múlik, ilyen korban már minden elmulasztott nap visszahozhatatlan veszteség. És a hadi készülődések közepette, a királynő koronázási ünnepélyén éri el a végzet, a részeges, züllött barát késszűrésével.

Különösen Mann regénye mellé állítva nyer a munka érdekességében, mert teljessé teszi és kiegészíti azokat a vonásokat, amelyek összességéből felénk tekint letűnt századok távolából IV. Henrik alakja, aki ma sem idegen nekünk, ma is közelállónak érezzük. Annyira mélyen és őszintén ember volt, hogy a mai kor irigykedve fordul személye és kora felé, amikor olyan korlátlanul, sokszor nyersen, de olyan egészen ember volt az ember, fölszabadultságának egész lendületével. Főleg az ilyen férfi, aki nemcsak «jó» volt, amint kortársai nevezték, nem csupán nagy, amint a történelem megállapította, nem is csak bölcs, amint ma már látjuk; de egyben béarni is volt, délszaki, «homo europeus»; egészen európai és egészen ember.

Georges Bernanos: Un crime.

Van néhány irodalmi konvenció, amelyeknek ha mélyére nézünk, beszökően hamisaknak bizonyulnak. Ilyen az is, amely a különböző bűnügyi és kalandregényeket egyszerűen a ponyvára küldi. A ponyvairodalom és a kalandregények között mindenestre van hasonlóság. Mindkettőnek érdekes a meséje. A ponyvairodalom az érdekesítő bonyodalom kedvéért teljesen elhanyagolja a művészi formát, de ebből még nem következik, hogy minden regény elhanyagolja a művészi formát, amelynek érdekesítő a bonyodalma. Miért irodalmibb téma az, hogy egy vidéki orvos felesége hányszor, kivel és milyen előz-

mények után csalja meg a férjét és hogyan bűnhődik meg ezért, mint az, hogy egy vidéki orvos hányszor és milyen körülmények között csalja meg betegeit és hogyan bűnhődik meg ezért? Ha a katekizmus szempontjából nézi az ember: miért irodalmibb az a bűn, amely a hatodik parancsolat ellen vét és miért nem irodalmi az, amely az ötödik vagy hetedik parancsolatot szegi meg?

Sajnos, nem hízlelhetek magamnak azzal, hogy ezek eredeti gondolataim, mert már jó néhány író fején keresztül szaladtak. Legutóbb Georges Bernanos-én, aki az új francia regényirodalom egyik legérdekesebb tehetsége. Világnézete a katolicizmus, formaművészetében a naturalizmus

kesernyés józansága keveredik a romantika hangulati elemeivel. Egyike a legmerészebb kísérletezőknek. Szeret új utakon járni, néha erőlteti is az eredetiséget. Ez darabossá és aránytalanná is teszi regényeit. Sokszor az az ember benyomása, hogy még nincs meg az összhang művészeté és a feldolgozott anyag között. Mintha a szobrász eltévesztené a szerszámot és a viaszt is kalapáccsal meg vésővel akarná formálni. Az bizonyos, hogy ereje és tehetsége van.

Legújabb kísérlete ez a bűnügyi regény lélektanin alapon. A cselekmény valóban érdekes. A francia Alpok egyik kis falujába megérkezik az új plébános. Kora hajnalban lövéseket hall, felkelti házvezetőnjét. Két áldozat is van: egy idősebb vagyonos nő és egy hiányos öltözötű férfi, akiben a gyilkost gyanítják. Megkezdődik a nyomozás. A gyanú a papra terelődik, aki közben nyomtalanul eltűnik a sekrestyésfiúval. A vizsgálóbíró homályosan sejt valamit, de semmi sem derül ki. Egy idő múlva a vizsgálóbíró találkozik a szökött pappal, aki öngyilkossága előtt levelet ír a gazdag öregasszony nőrokonának, akihez szorosabb viszony fűzte. Kiderül, hogy az áldozat házvezetőnjének törvénytelen leánya, ő követte el mindkét gyilkosságot. A hiányos öltözötű férfi az új plébános, akit megölt és ruháiba bújt, hogy megmenekülhessen az igazságszolgáltatás elől. Visszaöltözik női ruhájába és öngyilkosságot követ el.

A mese Edgar Wallacé is lehetne, de Bernanos nem használja ki a kínálkozó, érdeklődés csigázó lehetőségeket. A feszült helyzetekben előadása józanul aprólékos; mellékes körülményeket jegyez fel, nem irányítja rá az olvasó figyelmét az «áruló» jelekre. Így elvész a detektívregény egyik legfőbb vonzóereje: az olvasó nem vesz részt a nyomozásban. A modern kalandregények közül a

jobbak szintén lélektanin alapon bogyozgatják a rejtelmet. De ez a lélektan más. Csak azokkal az elemekkel számol, amelyek tudatosíthatók. Bernanos viszont a tudatalatti lélektanát használja. Csak sejtelmekkel, intuícióval, feivillanó ötletekkel dolgozik, amelyeknek összefüggését nem az értelem világos rendje adja meg, hanem a képzetársítás kibogozhatatlan törvényei. A regény nem azzal fejeződik be, hogy a vizsgálóbíró világosan megmagyarázza az eseményeket, mint a bűnügyi regényekben szokás. A vizsgálóbíró a regény végén is csak sejt, biztosan nem tud semmit. Ugyanígy bizonytalanságban hagyja az író az olvasót is. A regény így kevésbé érdekes, de valószínűbb.

Ugyanígy lemond a valószínűség kedvéért a kalandregények másik nagy vonzóerejéről. A két szembenálló fél nem különleges ember. Nem hatalmasok és nem félelmesek. A gyilkos csak ravasz nő és jó színész. A vizsgálóbíró eleinte határozott rokonszenvet érez az álpap iránt, később — horribile dictu — náthát kap, közönséges polgári náthát, csak erősebb lefolyását.

Mivel a valószínűség győz, a detektívregény műfaji kívánalmi föllött, hiába keressük az összesírtett események gyors pergését, a cselekmény rohanását. Ebben a regényben mindenki ráér és egy helyben topog. A vizsgálóbíró tétovázik, közben a gyilkos nyugodtan megszökhetik. Végül is lelkiismerete ítéli el a gyilkost, nem a polgári igazságszolgáltatás.

Bernanos legszembeűnőbb tehetősége a szavakkal alig kifejezhető lelki kapcsolatok, gátlások és rezdületek megéreztetése. Ez az uralkodó tehetőség alakította át a bűnügyi regényt lélektanivá, egyúttal ez ad az olvasónak magasabbrendű élvezetet is. Bernanos regényeinek olyanfajta különleges atmoszférája van, mint Ibsen,

vagy Dostojevskij alkotásainak. Csak Ibsen nehezkesebb, Dostojevskij hatalmasabb távlatú és megrendültebb. Bernanos nem gyötrődik hőseivel együtt, mint Dostojevskij és nem aprózza fel a problémát, mint Ibsen. A megoldásban nem érezteti a kérdés súlyát, elégáns könnyedséggel, szinte véletlen fordulattal világítja meg egyszerre a bonyolult helyzetet.

Érdeklődésének célpontja, — mint a modern művészet legnagyobb mestereinél — a lélek legmélyebb rugói. Szép köntösbe öltöző ösztönök, ködbe vesző érzelmek, amelyek az író kezének simítása alatt levetik a szép köntöst és kibontakoznak a ködből. Módszere körülbelül az, hogy a rejtett lelki mozzanatok úgyszólván a regény végéig megőrzik azt a burkoló formát, amelyben a legtöbb ember a külső világ előtt szerepelnek. A regény végén valami apróság, amelyben semmi sincs a mutatványait leleplező bűvész színpadiasságából, napfényre hozza az elnyomott, a szereplők által nem ismert rugókat. Amikor ez a fordulat megtörténik, akkor veszi csak észre az olvasó, hogy a felderített igazság nem is váratlan, hogy ő is valami ilyesmit sejtett, de csak a tudat alatt. Ahogy a szereplők

is csak a tudat alatt ismerték saját terveik rugóját, — talán ez Bernanos művészetének legnagyobb sikere — az olvasó is csak öntudatlanul sejtett valamit, amit nem tudott szavakba foglalni.

A megoldásnak ezzel a fajtájával még egy meglepetés éri az olvasót. Bernanos olvasása közben sokszor az az ember benyomása, hogy az író a legújabb regényíró módszerrel kacérkodik. Mintha Proust, vagy még inkább James Joyce szélsőséges pszichologizmusa hatna rá, oly céltalanul adja át magát a legkisebb lélektani villanások elemzésének. Ezzel a befejező fordulattal azonban a látszólag céltalan részletek is értelmet kapnak, rend és világosság ömlik el az egész alkotáson és ezzel szellemesen menti át a régi klasszikus egységű, logikus szerkezetű regényt a mai szétsetettebb, bonyolultabb formák közé.

Bernanos regénye nemcsak azoknak csemege, akik a bűnügyi regény irodalmi színvonalra emelkedését figyelik, vagy akik a mély és találó lélektani megfigyelések kedvelői, hanem azoknak is, akik a látszólag ellentétes stílusok akrobatikus ügyességű összeegyeztetésében gyönyörködni tudnak. *Fábián István.*

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.

Helyettes szerkesztő: KÁLLAY MIKLÓS.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFF. KOHL FERENC.